
KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

NYELVÉSZET, SZÖVEG, INTERPRETÁCIÓELMÉLET

BESZÉLGETÉS PETŐFI S. JÁNOSSEL

DANYI MAGDOLNA

1971-ben jelent meg (Frankfurtban) PETŐFI S. JÁNOS *Transformationsgrammatiken und eine ko-textuelle Texttheorie. Grundfragen und Konzeptionen (Transzformatív grammatikák és egy ko-textuális szövegelmélet. Alapkérdések és koncepciók)* című könyve, benne a generatív nyelvészet addigi eredményeinek elmélyült ismertetését nyújtva, s egyúttal korai megfogalmazását adva azoknak a szövegnyelvészeti kérdéseknek is, melyek a szövegelméleti jelentéskutatás kiindulópontját képezték. A hetvenes évek szövegnyelvészeti és jelentéseméleti kutatásai egy sor olyan nyelvi tény nyelvészet-szemantikai és logikai-szemantikai értelmezését vállalták — a generatív mondatgrammatikák eredményeit is értékesítve —, melyekre a mondat-központú nyelvészeti kutatás objektíve nem vállalkozhatott.

Egyetlen beszélgetés keretében illuzórikus lenne a kutatásokról egy részleteiben átfogó képet elvárni. Amire kérhettük Petőfi S. Jánost: vázolja — az adott szűk keretek között is a lehetséges teljességre törekedve — az általa és munkatársai által képviselt szövegelméleti kutatás alapvető elméleti célkitűzéseit, módszertani megalapozását és eddigi eredményeit és soron következő feladatait.

Mindenekelőtt azonban "dióhéjban" a maga életútját...

1931-ben születtem Miskolcon. Gimnáziumi tanulmányaim elvégzése után matematika—fizika—ábrázoló geometria szakot végeztem Debrecenben. Jóllehet elsősorban az irodalom vonzott, 1951-ben, amikor megkezdtem egyetemi tanulmányaimat, nem sok motivációt találtam arra, hogy irodalom szakra menjek. Egyetemi tanulmányaim befejezése után gimnáziumi tanárként végeztem el később a német szakot — ugyancsak Debrecenben — 1958—62-ben. Ezután felkerültem Pestre, és bár tovább folytattam gimnáziumi tanári tevékenységem, nyelvészettel kezdtem foglalkozni. Talán épp azért, mert az irodalom érdekelt, a nyelvészetben az

érdeklődésem a szövegek vizsgálatára irányult. 1963-ban tudományos kutató lettem az Akadémia Számítástechnikai Központjában, majd a Nyelvtudományi Intézetben. 1969-ben Svédországba mentem. Ott doktoráltam és habilitáltam általános nyelvészetből (szövegelmélet súlyponttal) 1971-ben. 1972-ben átköltöztem Nyugatnémetországba. 1972 októberétől a Bielefeldi Egyetem tanszékvezető professzora vagyok. Fő kutatási területem a jelentéselmélet — elsősorban szöveg szinten. Célom egy olyan interdiszciplináris megalapozású szövegelmélet létrehozása, amelynek keretében szövegek leíró jelentéstani, valamint értelmező és értékelő interpretálása optimálisan elvégezhető.

S hadd tegyük ehhez hozzá, immár a magunk legszemélyesebb tapasztalataként is, hogy "tanszékvezető professzornak" lenni Petőfi tanár úr számára korántsem "csupán" előadások tartását, a tudományos kutatómunka végzését és koordinálását jelenti, hanem egy állandó, a szó legnemesebb értelmében vett pedagógusi tevékenységet is: idejének nagy-nagy részét az érdeklődő egyetemistákkal, fiatal kutatókkal való áldozatkész foglalkozása tölti ki...

Hogyan látja a — Chomsky utáni — nyelvtudomány helyzetét, problémáit, feladatait? Lehet-e reális igénye és van-e lehetősége a nyelv tudományának arra, hogy önmagát a nyelv vizsgálatában körülhatárolva, a grammatika tudományaként fejlődjön? Vagy épp a Chomsky-féle generatív grammatika által felvetett kérdések vezettek oda, hogy a figyelem homlokterébe a jelentés kérdéskomplexuma kerüljön s ezzel párhuzamosan a nyelvtudomány interdiszciplináris tudománnyá váljék, beolvaszva módszertanába más tudományok, elsősorban a formális logika és a filozófiai logikák metodológiai princípiumait?

Vállalva annak veszélyét, hogy az általánosítás a valóságos helyzet részleges elferdítéséhez vezethet, a nyelvészet fejlődését Chomsky fellépése óta röviden talán úgy lehetne jellemezni, mint egy, az eddig rendelkezésre álló metodológiánál szilárdabban megalapozott nyelvészeti módszertan létrehozására való törekvést. Ezt illetően az elmúlt huszonöt évben nem tapasztalható lényegesebb változás. Amiben változás tapasztalható, az a nyelvtudomány kutatási tárgyának és/vagy céljának az értelmezése. A döntést mindig az jellemzi, ki hogyan értelmezi a maga számára a cél, objektum és metodológia relációjának hierarchikus struktúráját.

Ahhoz nyilván nem férhet kétség, hogy bármilyen hierarchikus struktúra legitim módon meghatározhatja a kutatást: az, amiben a módszertan dominál, éppúgy, mint az, amiben az objektum vagy az, amiben a cél. Más azonban egy egyéni döntés legitimitása és más az a valami, amit jobb szó híján 'elvárás'-nak neveztek, legyen ez akár egy kutatói közösség elvárása, akár valamilyen módon a társadalomé. A Chomsky által véghezvitt forradalom — sokan szeretik így nevezni — lényege abban

ragadható meg, hogy ő a módszertant tekintette dominánsnak. Azt a módszertant kívánta a nyelvészetben meghonosítani, ami más területen (formális logika, automataelmélet) ellenőrizhetően, explicit formában kifejezésre juttatható eredményhez vezet. Ez a módszertan kezdetben egyértelműen meghatározta a tárgyat (szintaktikai struktúrák) és a célt is (jól formált szintaktikai struktúrák, generálása — a szó formális értelmében). Ez a — legyen szabad így neveznem — idillikus állapot oly mértékben vált kevésbé idillikussá, módszertanilag kevésbé kontroll alatt tarthatóvá, ahogy mértékben növekedett az igény a tárgy és/vagy a cél átértelmezésére. Más szóval: amily mértékben nőtt az igény — a szintaktikai struktúrák leírásán túl — először a nyelvi (a nyelvi kifejezések 'értelmi' komponensére korlátozódó), majd a referenciális jelentés kutatására (modellálására); illetőleg a nyelv rendszerének vizsgálata mellett (vagy helyett!) a nyelv alkalmazásának a vizsgálatára. Az esetleges félreértések elkerülése végett hangsúlyozni szeretném, hogy itt nem valami 'régip'hez való visszatéréstről van szó; akkor se, ha többen — általában azok, akik mindig tudják, hogy valamit hogy lehet vagy hogy nem lehet csinálni — ezt a változást úgy értelmezték, mint annak az irányzatnak a csődjét, amelynek létrejötté Chomsky nevéhez fűződik. Azok számára, akik ezt a változást előidéztek — legyenek ezek az ún. generatív szemantikusok, az ún. univerzális grammatika, a beszédaktus-elmélet vagy a beszéd/szöveg-elemzés hívei — a szilárd módszertani alap nem volt kevésbé fontos, mint Chomsky számára.

S hogy e kicsit hosszúra nyúlt bevezetés után végül visszatérjek a voltaképpeni kérdéséhez... Kérdésére azért nehéz választ adni, mert az elsődleges kérdésre, arra ti., hogy mi tartozik a 'nyelvi tudomány' vizsgálati körébe, nincs (s valószínűleg nem is adható) általánosan elfogadott válasz. Márpedig e válasz híján nemigen lehet arról se beszélni, hogy merre fejlődhet, merre kellene fejlődjön ez a tudomány. De a válaszadás, pontosabban, egy válasz megfogalmazásának a megkísérlése elől nem akarok úgy kitérni, hogy ezzel ezt a kérdést elintéztnek is tekintem.

Hogy egy tudományt, ami a *grammatika tudományának* nevezhető, definiálni lehet, ahhoz nem férhet kétség. Ennek a tudománynak a struktúrája attól függő lesz, hogy definiálja mit tekint *grammatikának*. Példának vehetjük itt Montague 'univerzális' grammatikáját, ami nem konvencionális értelemben vett grammatika: egyrészt azért nem az, mert kutatási körébe tartozónak tekinti nemcsak a szintaktikai relációk, hanem mind az értelemlre, mind a referenciára irányuló szemantikai relációk leírását is, másrészt, mert módszertani instrumentárium a logikai instrumentárium, s végül, mert csak olyan természetesnyelvi fragmentumok leírására vállalkozik, ami a rendelkezésére álló logikai apparátus segítségével módszertanilag tisztán leírható. E grammatika kiépítésének perspektívája a fragmentumok lépcsőzetes kibővítése a nyelvi rendszer egészének eléréséig. Persze, hogy ez a perspektivikus cél elérhető-e, arra

nézve nincs semmi garancia. Tagadhatatlanok azonban e paradigma mind objektív, mind szubjektív előnyei: objektíve hozzájárul olyan relációk leírásához, amelyekor a természetes nyelvvel foglalkozók eddig a Montague-grammatika által biztosított világossággal nem tudtak leírni; szubjektíve pedig 'mérhetővé' teszi a vele foglalkozók teljesítményét: ha nem is sikerül a vele foglalkozóknak egy, a természetes nyelvek felől nézve grammatikának valóban elfogadható instrumentáriumot konstruálni, sikerül kibővíteniük az általuk alkalmazott logika alkalmazási körét, s ez sem kis teljesítmény. S ha most valaki aki a természetes nyelvek teljes rendszerét kívánja leírni — bármit jelentsen is itt a 'teljes rendszer' kifejezés —, azt mondaná, hogy szép, szép, de voltaképp ez nem grammatika, nem biztos, hogy megpróbálnám meggyőzni felfogása tévességéről. Azt azonban minden bizonnyal hangsúlyoznám, hogy akár grammatikának tekinti valaki ezt az instrumentáriumot, akár nem, abban biztos vagyok, hogy ezután nem lehet úgy grammatikát konstruálni, ahogyan előtte lehetett.

Ahhoz sem fér semmi kétség, hogy a *jelentés* került a kutatás előterébe, s ez akkor is igaz, ha maximálisan beszűkítve, akkor is, ha maximálisan tágan értelmezzük a jelentés fogalmát. S éppen ebben rejlik a jelenlegi kutatás komplexitása. A szűken értelmezett, formálisan, modellteoretikusan leírható jelentés kutatása abban az értelemben vált interdiszciplináris kutatási területté, hogy módszertanában domináns szerepet játszanak a különféle filozófiai logikák. A tágan értelmezett (a beszélők intencióját, a megnyilatkozások kommunikatív funkcióit is magába foglaló) jelentés kutatása pedig abban az értelemben, hogy a jelentés leírásába szükségképpen be kell vonni mindazon tudományokat, amelyek a nyelv használatának és a nyelvhasználat kontextusának a kutatásával foglalkoznak, azaz a retorikát, éppúgy, mint a pszichológiát, a nyelvészociológiát éppúgy, mint az etnológiát stb. S ebben a kutatási kontextusban érthető, ha valaki felteszi a kérdést, hogy: jó, jó, de mi tartozik ebből a nyelvészetre:

Ha a nyelv tudománya szempontjából alapvetőnek is tartom annak a kérdésnek a megválaszolását, hogy mi a nyelvészet, a jelentés kutatása szempontjából számomra mégse ez a legfontosabb kérdés. Számomra az a releváns kérdés, hogy melyik/milyen (hagyományosan intézményesített vagy a jövőben létrehozandó) tudomány feladata kell legyen a jelentés teljes leírása, s itt a 'melyik/milyen' e tudomány (interdiszciplináris) struktúrájára vonatkozik. Meggyőződésem, hogy ha a tágan értelmezett jelentés tudományának struktúráját tisztázni tudjuk, akkor az is tisztázódik, hogy mi lesz ennek a minden bizonnyal komplex tudománynak a keretében annak a résztudományoknak a szerepe, amit a nyelv tudományának nevezhetünk. Mindaddig azonban, amíg ez a tudomány nem jön létre. ki-ki vagy aspektusokra korlátozott bizonyos kompetenciával és a többi aspektusra vonatkozóan nem kis adag amatőrséggel foglalkozik a jelentéssel, ha azt a maga komplexitásában kívánja vizsgálni, vagy kizárólag arra

korlátozza kutatását, amire úgy érzi, megvan a kompetenciája, s ebben az esetben azonban olyan 'félkész' terméket ad tovább az interdiszciplináris 'feldolgozás' számára, amivel az, aki ezt a félkész terméket megkapja, a legtöbb esetben nem sokat tud kezdeni.

Egységes jelentésemeléttel még nem rendelkezünk. Önt idézem: "Jelentésvizsgálat címén a nyelvészet hosszú ideig kizárólag azzal a valamivel foglalkozott, amit jobb kifejezés híján 'redukált fogalmi jelentés'-nek (az egyes nyelvi elemek között az adott nyelvben nyelvspecifikusan jelenlevő fogalmi jelentésvizszonyoknak) nevezhetünk. (...) Ha egy explicit nyelvelmélet felépítésére igényt tartunk, s erre igényt kell tartanunk, mert a nyelvészet elsősorban ezáltal vihető előbbre, önként adódik a referenciális jelentés vizsgálatának középpontba helyezése." A felismert hiányérzetből egyes nyelvészek, így Benveniste is, azt a következtetést vonták le, hogy a nyelvtudomány tárgyát nem a nyelvi rendszerben adott konvencionális jelentésvizszonyok vizsgálata, hanem egyedül a beszédben intencionálódó jelentés vizsgálata képezheti. Sarkítva: a jelentés hordozója egyedül a beszéd. Ez a szemlélet a laikus számára is igen vonzó lehet, ugyanakkor nem vezet-e ez a nyelvtudomány parttalanításához, másképp: a jelentés szubjektívizálásával a nyelvelmélet de Saussure előtti tudományrendszer-nélküliségéhez? A pragmatikus aspektusok, a kommunikáció-elmélet, a beszédaktuselmélet bevonását az Ön tudományos szemlélete is nélkülözhetetlennek mutatja, anélkül azonban, hogy le kellene mondania a jelentés interszubjektív jellegének a vizsgálatáról! Miben foglalná össze az így felfogott nyelvelmélet tudományos rendszerének főbb principiumait?

Kérdése három témát érint: Mi a nyelvtudomány tárgya (mi kellene [?!?] legyen)? Parttalan-e a (tágabb értelemben vett) jelentés vizsgálata? Hogyan lehet egy módszertanilag ellenőrizhető jelentésemléletet konstruálni? Tudatában vagyok annak, hogy kérdését nemcsak felbontottam, hanem át is fogalmaztam. Ez átfogalmazás nélkül azonban, be kell valljam, nem is tudnék válaszolni. Ez az átfogalmazás teszi ugyanis lehetővé, hogy a nyelvtudomány tárgyának a kérdését és a jelentésvizsgálat kérdéseit egymástól elválasztható témáknak tekinthessem, amit én — legalábbis a kutatás jelenlegi fázisában — elengedhetetlenül szükségesnek tartok. Az átfogalmazás eredményeként létrejött első részkérdésre csupán megismételhetem azt, amit előző kérdésére adott válaszom befejezéseként mondtam: számomra a nyelvtudomány tárgya és célja — a jelentésvizsgálattal való összefüggésben — csak egy átfogó jelentésemélet keretében tisztázható. Bizonyára észrevette, hogy utóbbi tanulmányaimban igyekszem magát a 'nyelvészet' terminust is kerülni, hogy ne kényszerüljek 'parttalan' vitákba bocsátkozni arról, mi is a nyelvészet. Más szóval: egyelőre nyitva szeretném hagyni azt a kérdést, hogy célszerű-e a tágabb érte-

lemben felfogott jelentés vizsgálatára alkotott tudomány egészét nyelvészetnek nevezni, vagy célszerűbb-e tudományon belül egy rész tudományt, mint nyelvészetet körülhatárolni.

Nem ilyen egyszerű a második rész kérdést megválaszolni. Egyrészt igaz, hogy a *jelentés* — típusát, struktúráját tekintve — annyiféle lehet, ahányféle a *beszéd* (diszkurzus vagy szöveg): a tipológia egyik határán a formális tudományok definitorikusan bevezetett terminológiából építkező szövegei állnak a maguk közvetlen jelentésével, a másik határán csak a vajt fiú olvasó számára számára jelentéssel bíró szimbolikus irodalmi szövegek, s e határok között a legkülönbélebben strukturált kevert típusok helyezkednek el. Az egyik szövegben a lexikai struktúra a jelentés elsődleges hordozója, a másikban a kompozíció; ahhoz, hogy egy szöveghez jelentést rendelhessünk, olykor elég a nyelv ismerete és az az élettapasztalat, amivel feltehetően valamennyien rendelkezünk, máskor egy tudomány vagy a kultúrtörténet teljes arzenálja kell, ismét máskor az az érzés, hogy az, akiről a szövegben szó van, akár én is lehetnék stb. Partatlan a jelentés konstruálhatósága? Igen is, nem is. Igen, ha arra gondolunk, hogy mindnyájan képesek vagyunk olyan jelentéshordozó nyelvi struktúrák konstruálására (vagy nyelvi struktúrákhoz olyan jelentések hozzárendelésére), amelyeket, igen valószínű, hogy előttünk még senki sem konstruált. Nem, ha arra gondolunk, hogy ha nem is rendelkezünk mindnyájan nyelvünknek ugyanazzal az építőkövek-készletével, az egyéni (vagy annak tartott) építőköveket mindnyájunk számára ismert (vagy több-kevesebb fáradtsággal felismerhető) szabályok alapján alkotjuk meg. S ez a „nem” az, ami táplálhatja bennünk azt a hitet, hogy a jelentés vizsgálata akkor sem partatlan, ha határait nem is látjuk világosan.

Enre a „nem”-re próbálom felépíteni a harmadik rész kérdésre adható-nak vélt válaszomat is. Hogy a jelentés (pontosabban talán a jelentés konstruálásának) struktúrája annyira összetett, mint amennyire, az tény, amin nem lehet változtatni. Ha valaki a jelentés elemzésénél csak bizonyos módszertani normákat (például a logikákét, hajlandó elfogadni, az oda vezethet, hogy a jelentés bizonyos aspektusait figyelmen kívül kell hagyni. Bármilyen legitim is legyen ez a felfogás a kutatás szempontjából, nem vezethet a jelentés *valamennyi* aspektusának a leírásához, márpedig a jelentés, adott kontextustól való függésben bár, de valamiképp egy és oszthatatlan. Azok számára, akik valamennyi aspektust le szeretnének írni, nem marad más választás, mint hogy kellő differenciáltsággal viszonyuljanak a módszertani normákhoz. Másképp fogalmazva ez azt jelenti, hogy a jelentés vizsgálatát megpróbálják tartományokra osztani, s valamennyi tartományra vonatkozóan tisztázni, mily mértékben tarthatók be a formális tudományokban alkalmazható módszertan normái, mily mértékben nem, s ha nem tarthatók be, hogyan lehet a módszertani bizonytalanság mértékét meghatározni és folyamatosan ellenőrizni. Ez a

magatartás különféle distinkciók bevezetését teszi szükségessé. Ezek közül itt hármat szeretnék megemlíteni.

Egyrészt szükségesnek látom, hogy különbséget tegyünk a jelentést meghatározó faktoroknak és a jelentés konstruálásának az elemzése között. Ez azt jelenti, hogy az első esetben a (valamilyen módon megkonstruált) jelentés struktúráját elemezzük, a másodikban annak a folyamatnak, annak a műveletsornak a struktúráját, amelynek során a jelentés megkonstruálható. (Ez annak a megkülönböztetésnek az érdekében beszélnek az utóbbi időben strukturális és processzuális modellekről.) Szükségessé látom továbbá, hogy különbséget tegyünk természetes és teoretikus jelentés-konstrukció között. Természetes módon akkor konstruálunk jelentést, amikor egy szöveget természetes kontextusban olvasva (vagy egy természetes kontextusban folyó beszélgetésben részt véve) annak egyes komponenseihez, valamint magához az egészhez jelentést rendelünk. Teoretikusan akkor konstruálunk jelentést, amikor egy szöveghez/beszédhez, egy teoretikus instrumentárium alkalmazásával, az instrumentárium által előírt lépések során, az instrumentárium által előírt struktúrájú jelentést rendelünk. A teoretikus jelentés-konstruálás különféle módon modellálhatja a természetes jelentés-konstruálást: minimális esetben elegendőnek tarthatjuk, ha teoretikus úton ugyanahhoz a jelentéshez/jelentésekhez jutunk, el amit/aminek természetes módon is konstruálnánk; maximális esetben megkívánhatjuk, hogy ezenkívül a teoretikus konstruálás módja is modellálja a természetes konstruálás módját. Végül magára a jelentésemélet felépítésére vonatkozóan szükségesnek tartom, hogy különbséget tegyünk ko-textuális, kon-textuális, textuális és lexikon komponensek között. Amelkül, hogy az egyes komponensek felépítéséről részletesebben szólni kívánnék — amit az adott keretben különben sem tehetnék meg — pár szóval jellemezni kívánom őket. A *lexikon* minimális esetben azoknak a sztereotip ismereteknek a strukturált halmazát tartalmazza, amivel a szóban forgó nyelvközösség rendelkezik, maximális esetben pedig a különféle tudományos (és/vagy szak-) ismereteket is. Más szóval, a lexikon egy speciális struktúrával rendelkező, speciális terjedelmű egynyelvű értelmező szótár, amely maximális esetben azokat az ismereteket is tartalmazza, amiket a hagyományos értelemben vett tudományos szakszótárak tartalmaznak. *Ko-textuális* jelentés-konstrukcióról akkor beszélünk, ha a jelentés konstruálásánál kizárólag a nyelv szintaxisával, a lexikonban tárolt ismeretekkel és az ezen ismeretek kombinálására szolgáló szabályokkal operálunk. *Kon-textuális* jelentés-konstrukcióról pedig akkor, ha egy adott megnyilatkozáshoz megpróbáljuk hozzárendelni mindazokat a jelentéseket, amiket a nyelv konvencionálizált, valamint a megnyilatkozás szintaktikai-szemantikai struktúrája alapján felismerhető/következtethető szabályai tetszőleges kontextusokban lehetővé tesznek. Ha valahol a parttalanság veszélye fenyeget, akkor a jelentés-konstruálásnak ennél a formájánál, mert ki lenne képes egy megnyilatkozáshoz hozzárendelhető valamennyi kontex-

tust és az ezektől függő jelentéseket szisztematizálni. Ez a veszély azonban nem menthet fel bennünket az alól, hogy megpróbáljuk az egy nyelv-közösségen belül érvényes (egy nyelv-közösségen belül ható konvenciókat — legyenek azok primér vagy szimbolikus jellegűek — oly terjedelemben és oly explicitiséggel leírni, amilyennel az a kutatási ág fejlettségének adott szintjén lehetséges, és ezáltal egy kon-textuális instrumentáriumot létrehozni. *Textuális* jelentés-konstruálásról akkor beszélünk, ha egy kontextusba beágyazott tetszőleges terjedelmű megnyilatkozáshoz próbálunk egy ko-textuális és kon-textuális instrumentárium felhasználásával az adott kontextusnak megfelelő (az adott kontextus által megengedett) jelentést/jelentéseket hozzárendelni. A hangsúly itt a jelentések kontextusnak való megfelelésén van. Ez egyrészt megkívánja, hogy mindkét instrumentárium flexibilisen alkalmazható legyen (a flexibilitásba beleértve az instrumentáriumok mindenkor kibővíthetőségét is), másrészt, hogy a jelentés konstruálása során az a funkció, amellyel a kontextus a lehetséges kontextustól független — jelentések közül bizonyosokat, mint az adott kontextusban is megengedhetőket, kiválaszt, argumentatív módon explicit formában írjuk le. Nem kétséges, hogy mind a négy komponensre vonatkozóan beszélhetünk interszubsztivitásról, miként az se, hogy e négyféle interszubsztivitás mértéke nem azonos.

Azt hiszem, e distinkciók alapján az elmélet kidolgozásának a stratégiája is adott. A jelentés struktúrájának az elemzése és leírása egyszerűbb (és talán elsődlegesebb is), mint a jelentés-konstruálás folyamatáé; a teoretikus jelentés-konstruálás aspektusainak vizsgálata egyszerűbb, mint a természetese; s végül a ko-textuális jelentés vizsgálata egyszerűbb (és talán elsődlegesebb is), mint a kon-textuálisé vagy textuálisé. Egy olyan elméletből célszerű ezért kiindulni, amely ezeket a szempontokat maximális mértékben figyelembe veszi, s ebből kiindulva közelíteni fokról fokra a komplexebb elméletek felé. Hangsúlyozni szeretném, hogy ez a stratégia meggyőződésem szerint lényegében különbözik a fragmentumokból kiinduló stratégiáktól: egyrészt ennek a stratégiának a kiindulópontja is már valamiféle teljességet képvisel (lásd ko-textuális jelentés), másrészt a továbbhaladás lépései előre programozottak, végül ezt a továbbhaladást nem köti semmiféle kizárólag (formális módszertan dogmája).

Nyilván a pragmatikus aspektusokra is kiterjedő kutatásnak köszönhetjük a felismerést, hogy a jelentés-konstituálódás nem mondat-szinten, hanem a nyelvi szöveg kommunikációs viszonylatrendszerében történik. A természetes nyelv használata nem egymástól izolált mondat-konstrukciók (a konvenciókat igazoló vagy azoktól eltérő megnyilatkozások), hanem a nyelvi konvenciókra támaszkodó szövegek létrehozását jelenti. Képesnek tudhatja-e magát a szövegelmélet egy egységes jelentésemélet kidolgozására?

Meggyőződésem, hogy amennyiben egy egységes jelentéselmélet kidolgozható, az csak egy szövegelmélet keretében hozható létre. Itt a 'szöveg' terminust mint egy adott kommunikációs szituációban önálló egységként funkcionálni képes, tetszőleges nagyságrendű természetesnyelvi objektum megjelölőjét használom, s a szövegszerűséget olyan tulajdonságnak tekintem, amit a kommunikáció résztvevői rendelnek hozzá a természetesnyelvi objektumhoz. (Amit egyvalaki szövegnek tekint, nem biztos, (hogy mások számára is szövegnek minősül!))

Szeretném pár szóval azt is megvilágítani, miért vagyok olyan biztos abban, hogy egységes (átfogó) jelentéselmélet csak szövegelméleti keretben hozható létre.

Mindenekelőtt szeretném leszögezni, hogy *szövegelmélet*nek egy olyan elméletet neveznek, amely mint minimális elméleti instrumentáriummal rendelkezik az előzőekben említett négy komponenssel. E négy instrumentárium közül teljesen autonómnak tekinthető a lexikon, részlegesen autonómnak a ko-textuális és a kon-textuális komponens, részlegesen vagy teljesen autonómnak a textuális komponens.

Egy *lexikon*, mint a különféle jellegű ismeretek halmaza, létrehozható anélkül is, hogy létrehozói törődnének azzal, felhasználható-e ez a lexikon komplex nyelvi struktúrák (mondat=/megnyilatkozás=konstituensek, mondatok/megnyilatkozások, mondat=láncok/megnyilatkozás=láncok vagy szövegek) jelentésének a konstruálásánál vagy sem, s ha felhasználható, akkor hogyan. Egy jól megszerkesztett lexikon minden esetben az adott nyelv lexikai jelentéseinek a tárházát fogja jelenteni.

Jóllehet itt csak lexikonról beszélek, szövegek interpretálása az ismeretek szélesebb körű halmazát kívánja meg, mint az, ami a lexikonban tárolható (pontosabban: a lexikonban tárolandó). A szükséges ismeretek teljes tárházával kapcsolatban *thesaurus*ról szoktunk beszélni. A thesaurusnak a lexikon csak egyik összetevőjét (képezi, másik összetevője az úgynevezett *enciklopédia*. A kettő között csupán az általuk tárolt ismeretek szempontjából van különbség, strukturálisan nincs: a lexikon a tárgyak és tényállások különféle osztályaira vonatkozó laikus és expert ismereteket tartalmazza, az enciklopédia ezzel szemben az egyedi tárgyakra és egyedi tényállásokra vonatkozókat. — Ezt szükségesnek tartottam itt megjegyezni, de egyszerűség kedvéért a továbbiakban is csupán lexikonról fogok beszélni.

A *ko-textuális komponens* részleges autonómiája egyrészt azt jelenti, hogy felépítésében nem kell föltétlenül tekintettel lenni egy kon-textuális komponens működésére, de vagy tekintettel kell lenni egy adott lexikon felépítésére, vagy követelményeket kell támasztani annak a lexikonnak a felépítésével szemben, amellyel a ko-textuális komponens operálni kíván, operálni képes; másrészt annak eldönthetőségét is jelenti, hogy csak mondatok jelentésének a konstruálására kívánjuk felhasználni vagy mon-

dat-láncokéra is. (Ez utóbbi esetben természetesen azt is tisztázni kell, hogy mit jelent egy mondat-lánc jelentésének ko-textuális konstruálása.) Bizonyos egyszerűsítéssel azt lehet mondani, hogy egy Chomsky-féle transzformációs grammatika egy olyan, kizárólag mondatokra korlátozódó ko-textuális teória, amely egy speciális struktúrájú lexikont kíván ugyan, de nem támaszt követelményeket a lexikonban tárolandó ismeretek jellegével és mennyiségével szemben.

A *kon-textuális komponens* részleges autonómiája egyrészt azt jelenti, hogy felépítésében nem kell föltétlenül tekintettel lenni egy textuális komponens működésére, de vagy tekintettel kell lenni egy adott ko-textuális komponens felépítésére, vagy követelményeket kell támasztani annak a ko-textuális komponensnek a felépítésével szemben, amellyel a ko-textuális komponens operálni kíván, operálni képes; másrészt azt jelenti, hogy az is szabadon eldönthető, hogy csak egyes megnyilatkozások jelentésének a konstruálására kívánjuk felhasználni vagy megnyilatkozás-láncokéra is. (Ez utóbbi esetben természetesen azt is tisztázni kell, hogy mit jelent egy megnyilatkozás-lánc jelentésének ko-textuális konstruálása.) Bizonyos egyszerűsítéssel azt lehet mondani, hogy egy Montague-típusú univerzális grammatika és rudimentáris ko-textuális teória. Rudimentáris volta több tényezőtől tevődik össze: egyrészt minimális mennyiségű az az információ, amit egy (előre megkonstruált) lexikontól megkíván, másrészt, a ko-textust konstituáló tényezők csupán változók formájában vannak instrumentáriumába beépítve. Ennek a ko-textuális teóriának nem célja egy adott nyelvközösség primér és szimbolikus konvenció-rendszerének a szisztematizálása. Szeretném hangsúlyozni, hogy ez csupán megállapítás, és nem a Montague-típusú univerzális grammatikák kritikája, minthogy ezeknek a grammatikáknak nem célkitűzésük az, amit itt rajtuk számon kérni látszol. Más szempontból tekinthető rudimentáris ko-textuális elméletnek a beszédaktuselmélet. Rudimentáris volta egyrészt azt jelenti, hogy eddig csak bizonyos beszédaktusok konvenció-rendszere lett általa feltárva és leírva, másrészt azt, hogy nem támaszt követelményeket egy ko-textuális elmélettel szemben, minthogy leírásaiban egy ilyen elméletet általában nem is igényel. A *textuális komponens* részleges autonómiája egyrészt azt jelenti, hogy felépítésében nem kell tekintettel lenni más, fölerendelt komponens működésére, de vagy tekintettel kell lenni egy adott ko-textuális (és azon keresztül egy megfelelő ko-textuális) komponens felépítésére, vagy követelményeket kell támasztani annak a ko-textuális (és azon keresztül egy megfelelő ko-textuális) komponensnek a felépítésével szemben, amellyel a textuális komponens operálni tud, operálni képes. Könnyű belátni, hogy amennyiben az esetleg rendelkezésünkre álló ko-textuális (és ko-textuális) elméletekre való tekintet nélkül határozzuk meg a textuális és komponens feladatát, és abból vezetjük le az azokra a ko-textuális és ko-textuális komponensekre vonatkozó követelményeket, amelyekkel ez a textuális komponens működni tud, a

textuális komponens egy autonóm szövegelmélet konstituáló elemévé válik.

Azt hiszem, azt sem nehéz belátni, hogy az előzőekben vázolt komponenseket tartalmazó szövegelmélet egy átfogó és egységes jelentéselmélet keretének tekinthető. *Átfogó* lesz ez a jelentéselmélet, mert lexikon komponense az adott nyelv lexikai jelentéseinek (s optimális esetben e jelentések szisztemájának) a leírását nyújtja; ko-textuális komponense lehetővé teszi — tetszőleges nagyságrendű struktúrákra vonatkozóan — a szűkebb értelemben vett nyelvi jelentés konstruálását; kon-textuális komponense egyrészt az adott nyelvközösség primér és szimbolikus konvenciórendszerét szisztematizálja, másrészt azt írja le, hogyan függ egy-egy nyelvi megnyilatkozás jelentése használatának kontextusától (akkor is, ha a kon-textuális komponens esetében a tényleges nyelvhasználat approximációja nem lehet olyan méretű, mint a ko-textuális komponens esetében a nyelv rendszeréé), végül textuális komponense azt a mechanizmust modellálja, amellyel egy adott kontextus egy adott szöveg teoretikusan lehetséges, kontextustól független jelentéseiből a szóban forgó kontextusban megengedettek (elfogadhatókat) kiválasztja. *Egységes* lesz ez a jelentéselmélet, mert az említett komponensnek egy szövegelmélet keretében a textuális komponens által dominált hierarchikus rendszert alkotnak, amelynek egyes elemei mind formális, mind tartalmi szempontból egymásra vannak hangolva.

Egy így strukturált jelentéselmélet biztosítani tudja továbbá azt is, hogy a jelentés elemzése és leírása egymással szervesen összefüggő, de egymástól ugyanakkor elhatárolható, olyan tartományokban legyen végrehajtható, amelyek mindegyikében tartományadekvát követelményeket lehet támasztani az alkalmazandó/alkalmazható módszertannal szemben.

A szövegelméleti kutatáson belül Ön körvonalazott egy empirikusan motiváltnak és logika-irányultságúnak nevezett szövegelméletet: a Szövegstruktúra — Világstruktúra Elméletet. Kérem, ha ez egy interjú keretében lehetséges, vázolja ez elmélet módszertani alapjait és felépítésének globális struktúráját.

Kezdem talán annak vázolásával, hogy mit értek *logika-irányultság* alatt. A jelentéskutatás számára igen lényeges állomásnak tartom az ún. 'modellteoretikus interpretáció' logikai elméletének kidolgozását. A modellteoretikus interpretálás főbb lépései a következők: az interpretálandó természetesnyelvi mondathoz hozzárendeljük e mondat 'normált formáját' (a normált forma formai szempontból az adott mondat logikai struktúráját reprezentálja, tartalmi szempontból pedig e mondat egy parafrázisát); a normált formát, struktúrájának megőrzése mellett, lefordítjuk egy formális nyelv 'formulá'-jára; e formulát interpretáljuk, azaz egy 'modell'-re (egy világ-fragmentumra) vonatkoztatva igaznak vagy hamisnak

minősítjük. Mind e formális nyelv formuláinak 'jólformáltság'-a, mind az 'igaz formula' fogalma a modellteoretikus interpretáció elméletében egyértelműen definiálva van. Ez az interpretációs eljárás azért imponáló, mert módszertana jól megalapozott, világos és az operációk bonyolultsága ellenére is egyszerű. Bár több szempontból nem tartom lehetségesnek a modellteoretikus interpretálás módszertanának egy-az-egyben való átvételét a tetszőleges természetesnyelvi megnyilatkozások és szövegek jelentés-tani interpretálásakor, ezt az interpretálási eljárást "követendő példának" tartom. Ezt jelenti — se többet, se kevesebbet —, amikor logikai-irányultságról beszélünk. Szükségesnek tartom azonban ezzel egyidejűleg az *empirikus motiváltság* hangoztatását is. A logikai irányultság ui. önmagában véve jelenthetné csupán azt is, hogy megpróbáljuk a modellteoretikus interpretálás módszertanát maximálisan kiterjeszteni tetszőleges természetesnyelvi megnyilatkozások és szövegek interpretálására, de ott, ahol ez a kiterjesztés a módszertani alapok lényeges megbolygatása nélkül már nem lenne tovább folytatható, megállunk. Ez az eljárás azonban véleményem szerint nem realizálható, mert a modellteoretikus interpretálás, anélkül, hogy módszerén a logika szempontjából valami lényegeset változtatnánk, a legegyszerűbb esetben sem alkalmazható természetesnyelvi megnyilatkozások és szövegek empirikusan is motivált interpretálására.

Két más aspektust is szeretnék még megemlíteni állításom alátámasztására. Az a mód, ahogyan a logikában egy mondathoz annak normált formáját hozzárendeljük, definiálva van, s a definiáltság a normált formának az adott mondatból való egyértelmű levezethetőségét (kikövetkeztethetőségét) is jelenti. Ha egy természetesnyelvi megnyilatkozáshoz akarunk egy normált formát hozzárendelni, a legkülönbözőbb operációkat kell végrehajtanunk, s ezek közé az operációk közé az adott megnyilatkozás különféle elemekkel való kiegészítése is hozzátartozik. Hogy egy megnyilatkozást milyen módon kell teljessé tennünk, az szabályokba foglalható. Az azonban, hogy mely elemekkel egészítjük ki az adott megnyilatkozást a teljessé tevés során, csak különféle hipotézisekre épülő döntés eredménye lehet. Egy természetesnyelvi mondat (megnyilatkozás) nem logikai ítélet vagy tudományos tétel. A kommunikálás során nem törekszünk sem olyan értelemben vett egyértelműsége, sem olyan értelemben vett teljességre, amelyet logikai ítéletek és/vagy tudományos tételek megfogalmazása megkíván. A természetesnyelvi kommunikálásnak ez a tulajdonsága elengedhetetlenül szükségessé teszi, hogy a természetesnyelvi megnyilatkozások interpretálására szolgáló jelentéselmélet ezeknek a hipotéziseknek a státusával, struktúrájával és funkciójával is foglalkozzon. (Ezek a megállapítások ugyanígy érvényesek szövegekre vonatkozóan is.)

A másik aspektus, amit említeni kívánok, a 'modell' fogalmával kapcsolatos. A modellteoretikus interpretálás keretében a modell objektumoknak és közöttük fenálló relációknak egy, a logikai térben (és logikai időtlenségben) az interpretálandó mondatoktól függetlenül és az interpretálás

folyamatát logikailag megelőző módon létező és logikailag konzisztens struktúrával rendelkező konfigurációja. Ha egy mondat az interpretálás során igaznak minősül, igazsága logikai érvényű. (Az interpretáció mint eredmény nem más, mint igazságérték.) A természetesnyelvi kommunikáció-situációkban az az ismeret- és tapasztalathalmaz, ami az interpretálás alapjául szolgál (s ami ezért a modellteoretikus interpretálás modelljével analóg szerepet játszik), ezzel szemben egy meglehetősen képlékeny valami. A legtöbb esetben nem egyetlen, a kommunikáció valamennyi részvevője számára egyformán adott, modelltől van szó; a modellek a tapasztalható térbe és időbe ágyazottak; az interpretálás során felhasznált formájukban a legtöbb esetben nem állnak rendelkezésre az interpretálást megelőzően és attól függetlenül; egyáltalán nem követelmény, hogy logikailag konzisztensek legyenek (ha nem azok, csupán az szükséges, hogy használjuk ne vegye észre, hogy nem azok) stb. Ha egy megnyilatkozás az interpretálás során igaznak minősül, igazsága adott személyek számára szólan és/vagy egy adott kontextusban érvényes igazság lesz. (Az interpretáció, mint eredmény, nem pusztán igazságérték, hanem egy adott világban — adott időben és adott helyen — fennálló tartott reláció.) Mindez csupán azt jelenti, hogy ez a logikai modellel analóg ismeret- és tapasztalathalmaz több, a logikai modell tulajdonságaitól eltérő tulajdonsággal rendelkezik, és nem változtat azon a tényen, hogy ez az ismeret- és tapasztalathalmaz a logikai modellel analóg szerepet játszik.

A logika-irányultsággal és empirikus motiváltsággal kapcsolatban a következőket szeretném ismételt hangsúlyozni: a természetesnyelvi megnyilatkozások empirikusan motivált jelentéstani interpretálásának folyamatában mindazokat az elemeket és lépéseket alkalmazandónak tartom, amelyekkel a logikai modellteoretikus interpretáció operál, ezeket az elemeket és lépéseket azonban a természetesnyelvi kommunikáció természetének megfelelően kívánom értelmezni, s ez szükségképpen odavezet, hogy a modellteoretikus interpretáció módszerét nem tekinthetem lényeges változtatás nélkül áültethető módszernek, hanem csak utánozható (megközelítendő) példaképnek. (Tudom, hogy ez a hosszúra nyúlt, lényegét tekintve mégis rövid elemzés különféle vitákra adhat alkalmat, meg vagyok azonban arról győződve, hogy ami a valóban releváns aspektusokat illeti, megfelel a valóságnak.)

Ami a Szövegstruktúra — Világstruktúra Elmélet státusát és globális felépítését illeti, a következőket szeretném kiemelni. A Szövegstruktúra — Világstruktúra Elmélet koncepciója (ha megengedi, a továbbiakban a német megjelölés — Text Struktur Welt Struktur Theorie — alapján létrejött rövidítéssel [TeSWeST] fogok rá utalni) egy, a szövegek struktúrájának, a szövegalkotásnak és szövegértésnek valamennyi aspektusát lenni szándékozó elmélet magjaként lett megalkotva, és az eddigiek során kidolgozva. A TeSWeST közvetlenül az ún. deskriptív (leíró) interpretálás célját szolgáló elmélet, s itt a "deskriptív interpretálás" kifejezés az

interpretálásnak azt a formáját jelöli, amelynek feladata adott szöveghez értelmet és a természetesnyelven kívül korrelátumot rendelni. (Az interpretálás másik két formája az explanatív [értelmező] és evaluatív [értékelő] interpretálás. Az előző olyan kérdésekre keres feleletet, mint például a következők: miért jut a szövegben az kifejezésre, ami az interpretáló véleménye szerint kifejezésre jut, és miért úgy jut kifejezésre, ahogy éppen kifejezésre jut. Az utóbbi azt értékeli, ami a szövegben az interpretáló személy véleménye szerint kifejezésre jut, és azt, ahogy kifejezésre jut, az értéklés alapjául választott esztétikai, szociális, eszmei, erkölcsi stb. értékrendszerekre vonatkoztatva.)

A TeSWeST alapján végrehajtott deskriptív interpretálás a modellteoretikus interpretálás elemeivel összehasonlítható elemekkel operál, figyelembe véve az előzőekben elemzett s néhány további természetesnyelvspecifikus módosítást. Ezek az elemek — ismét csak bizonyos leegyszerűsítéssel — a következők: Adva van egy valamilyen médium általi hordozott interpretálandó szöveg. A természetesnyelvi kommunikáció természetéből következően nem ez képezi az interpretálás közvetlen tárgyát, hanem ennek a (fizikai formában adott) szövegnek az interpretáló személyben létrejött perceptív képe; nem kétséges ui., hogy az a mód, ahogyan egy adott szöveget percipiálunk, részleges, de az interpretálás szempontjából esetleg döntő transzformációkat hajthat végre a fizikailag tőlünk függetlenül adott szövegen. Ahhoz, hogy ez a perceptív kép mások számára is hozzáférhető legyen, az interpretáló személynek kötelessége olyan egyértelműséggel reprezentálnia, amilyennel csak lehetséges; ennél a reprezentációnál különféle szimbólumokat és/vagy az ismert transzkripciórendszerekkel analóg rendszert használhat fel.

A következő elem a modellteoretikus interpretáció rövid jellemzésénél 'normált formá'-nak nevezett elem funkcióját betöltő elem, nevezzük itt teljes és egyértelmű kommunikáció-egységnek.

A "teljesség" kifejezéssel arra, az előzőekben már említett tényre kívánok utalni, hogy az interpretálandó természetesnyelvi megnyilatkozások az esetek többségében nem tartalmaznak valamennyi információt, ami lehetővé teszi, hogy hozzájuk természetes nyelven kívüli korrelátum(ka)t rendeljünk, ami pedig a deskriptív interpretálás végső célja. Ezért ki kell őket egészítenünk. Hogy melyik természetesnyelvi megnyilatkozást milyen elemekkel kell kiegészíteni ahhoz, hogy teljes kommunikáció-egységgé váljon, az a TeSWeST-en belül egyértelműen adott, minthogy a teljes kommunikáció-egység jólformáltsága a TeSWeST-ben definiálva van. (Külön szeretném hangsúlyozni, hogy itt én "milyen" és nem "melyik" elemekről beszélek: hogy az egyes elemosztályokból az interpretáló személy a teljesség nevé során ténylegesen *melyik* elemeket választja ki, az az általa alkotott hipotézisektől függ.) Mik azok a struktúraelemek, amelyeket egy jólformált (azaz teljes) kommunikáció-egységnek tartalmaznia kell? Mindenekelőtt

annak az adott megnyilatkozásban kifejezésre juttatott (valóságos vagy nem valóságos tényállásnak a prezentációja. Továbbá, annak reprezentációja, hogy az interpretáló személy véleménye szerint ez a tényállás milyen módon hozzáférhető a beszélő számára. Végül annak reprezentációja, hogy az interpretáló személy véleménye szerint milyen mondalitással juttatta kifejezésre a beszélő az általa kommunikált megnyilatkozást. (Ezeket a struktúraelemeket — a felsorolás sorrendjében — deskriptív, világ-konstituáló és performatív-modális struktúraelemeknek nevezem.) De hogy egy példával is megvilágítsam, nézzük a következő megnyilatkozást: Egy adott kommunikáció-szituációban *A* azt mondja *B*-nek: "Péter tegnap festett." (Tételezzük fel, hogy *A* is, *B* is tudja, ki ez a Péter.) Ez a megnyilatkozás lesz a teljes kommunikáció-egység deskriptív struktúraeleme. Világkonstituáló struktúraelemnek tekintheti az interpretáló személy a következő elemeket: *A* (a kommunikálás időpontjában) *élméleszik* arra, hogy (tegnap) *látta*, hogy ('Péter tegnap festett'). Végül a performatív-modalitást kifejezésre juttató struktúraelemnek tekintheti az interpretáló személy az *A közli B*-vel elemet. E kiegészítés alapján az interpretáló személy az interpretálandó megnyilatkozást a továbbiakban úgy fogja tekinteni, mintha eredetileg is a következő struktúrával rendelkezett volna: Én (=A) (most) közlöm veled (=B), hogy én (=A) (most) emlékszem arra, hogy én (=A) (tegnap) láttam, hogy Péter tegnap festett. Az interpretáló személynek természetesen motiválható hipotézise kell legyen arra vonatkozóan, hogy miért éppen ezeket az elemeket választotta kiegészítő elemekként, s az interpretálás során nem szabad elfeledkeznie arról, hogy az egyes kommunikáció-egységek mely struktúraelemei jöttek létre a teljesség tévés során, és melyek voltak eredetileg is adva. Az *egyértelműség* két dolgot jelent. Egyrészt egyértelműnek kell lenni a teljes kommunikáció-egység valamennyi struktúraelemének, másrészt egyértelműnek kell lenni az egyes struktúraelemek között (az interpretáló személy hipotézisei értelmében fennálló) relációknak. A struktúraelemek egyértelműségének a biztosítása elsősorban azt jelenti, hogy tisztázni kell, hogy az eredetileg adott megnyilatkozás többértelmű-e vagy se. (Az itt választott példa szintaktikailag egyértelmű, de szemantikailag nem, mert a „festett” kifejezés különféle tevékenységekre utalhat, a lakás tapétáinak újrafestésétől műalkotások létrehozásáig. Ezt a megnyilatkozást az interpretálás során egyértelművé kell tenni, ha az interpretálás kontextusa és/vagy a kommunikált szöveg ezt lehetővé teszi; ha nem teszi lehetővé, tudatában kell lenni a többértelműségnek.) Azoknak az elemeknek az egyértelműsége, amelyeket az interpretáló személy a kiegészítés során felhasznál, biztosítva van a TeSWeST által, azaz a TeSWeST-ben pontosan rögzítve van, mit jelent "közölni", "emlékezni", "látni" stb. mint struktúraelem. A struktúraelemek közötti relációk egyértelműsége annak tisztázását kívánja meg, hogy mi tekintendő a teljes kommunikáció-egységben 'valóságos' és mi 'nem valóságos' tény kifejezőjének. (A 'valóságos'/'nem

valóságos' értékelést adott kontextusban, adott személy által megfogalmazott értékelésnek kell felfogni, s nem egy mindenki számára egyformán adott ún. 'valóságos világ'-ra vonatkozóan.) Elemzett példánkat illetően a relációk egyértelműsítése a következőket jelenti: Hipotézist kell felállítani arra, hogy a 'Péter tegnap festett' tényt 'valóságos' ténynek kell-e felfognunk, vagy olyan 'nem valóságos'-nak, amely csak az 'A (tegnap) látta' világnak ténye (ez utóbbi eset más szóval azt jelenti, hogy Péter tegnap nem festett, A csak látni vélte, hogy Péter festett), hipotézist kell felállítani arra vonatkozóan, hogy az 'A látta' tényt 'valóságos' ténynek kell-e felfognunk, vagy olyan 'nem valóságos'-nak, amely csak az 'A (most) emlékszik' világnak a ténye (ez utóbbi eset más szóval azt jelenti, hogy A (tegnap) nem látta ugyan, hogy Péter festett, de (most) úgy emlékszik, hogy látta); végül hipotézist kell felállítani arra vonatkozóan, hogy az 'A (most) emlékszik' tényt 'valóságos' ténynek kell-e felfogni, vagy olyan 'nem valóságos'-nak, amely csak az 'A (most) közli' világnak ténye (ez utóbbi eset más szóval azt jelenti, hogy A (most) nem emlékszik arra, hogy (tegnap) látta, hogy Péter tegnap festett, csak mondja, hogy emlékszik).

E rövid leírás alapján, azt hiszem, könnyű belátni, hogy itt a logikában alkalmazott *de dicto* (a beszédben), *de re* (a valóságban) megkülönböztetés általánosításáról van szó, s talán azt is, mi a funkciója a világkonstituáló és performatív-modális struktúraelemeknek. A természetesnyelvi kommunikációban nemcsak az érdekel bennünket, ami a kommunikáció közvetlen tárgya, hanem az is, hogy milyen viszony áll/állhat fenn a tárgy és a kommunikáló személyek között — sőt ez utóbbi nem egy esetben fontosabb is —, s ennek kifejezésre juttatását teszik lehetővé a struktúraelemek. Lehetővé teszik továbbá egy ugyancsak nem elhanyagolható operáció végrehajtását, az interpretálandó szöveghez egy tetszőleges mélységű és komplexitású szöveg-világ-rendszer hozzárendelését.

A természetesnyelvi interpretálás folyamatának következő eleme az az elem, amely a modellteoretikus interpretációban a normált formához rendelt formális-nyelvi formulának felel meg. Itt mindenképp azt szeretném hangsúlyozni, hogy egy formális (vagy annak funkcióját betölteni képes) nyelv használatát természetesnyelvi megnyilatkozások interpretálásánál elengedhetetlenül szükségesnek tartom. Ez a nyelv a biztosítéka annak, hogy az interpretáció folyamata és eredménye egyértelműen reprezentálható lehessen, s amennyiben ez a nyelv az egyes természetes nyelv struktúrájától független struktúrával rendelkezik, biztosítéka annak is, hogy különböző természetes nyelvekhez tartozó megnyilatkozások interpretációja egymással összehasonlítható legyen (ami pl. a fordítás és nyelvtanítás problémáinak tárgyalásánál elsőrendűen fontos). Egy nyelv formális volta azonban nem kell, hogy közvetlenül azt jelentse, hogy ez a nyelv azok számára, akik kizárólag a természetes nyelvekhez vannak szokva, egy teljesen idegen és felfoghatatlan formulahalmaz legyen. Bár

itt a TeSWeST formális nyelvével, amit "kanonikus nyelv"-nek nevezünk, nem kívánok foglalkozni, szeretnék annak a reményemnek kifejezést adni, hogy ez a nyelv nem tekintendő egy nehezen felfogható formulahalmaznak. Minthogy a teljes és egyértelmű kommunikáció-egység valamennyi struktúraelemet tartalmaz, amit kanonikusnyelvi megfelelője tartalmaz, a kanonikusnyelvi forma bemutatásától itt eltekinthetnek.

A természetesnyelvi interpretálás következő eleme az az ismeret- és/vagy tapasztalathalmaz (valamint az ennek alapján felállítható hipotézisek halmaza), amely a modellteoretikus interpretálás modelljével analóg szerepet tölt be. Képletesen szólva azt lehet mondani, hogy amikor interpretálunk, az interpretálandó megnyilatkozás/szöveg egyrészt reaktívalja azt az emlékezetünkben tárolt ismerethalmazt, amit az interpretálandó megnyilatkozással/szöveggel kapcsolatba hozandónak vélünk, másrészt odahat, hogy hajlandók legyünk ezt az ismerethalmazt új elemekkel kiegészíteni. Ennek révén létrejön egy olyan halmaz, ami általunk igaznak tartott, elképzelhető, elfogadható stb. elemekből áll. Ahhoz, hogy az interpretációt, mint eredményt, az interpretáló személy plauzibilissé tehesse s lehetővé tegye, hogy erről az interpretációról interszubjektív véleménycsere jöhessen létre, az interpretálása alapján szolgáló ismerethalmazt ('interpretációs modell'-jét) ugyanolyan egyértelműséggel és teljességgel kell reprezentálja, mint azt a kommunikáció-egységgel tette, s ehhez ugyanazt a kanonikus nyelvet is kell használnia. Ezáltal — ismét képletesen szólva — megalkotja a *maga* szövegét arról, amiről az interpretálandó szöveg szól, s az interpretálás további folyamata abból áll, hogy az interpretáló személy ezt a két szöveget hasonlítja össze. Az összehasonlítás során természetesen módosulhat mind a modell, mind az interpretálandó szöveg bármely teljes kommunikáció-egysége (s az esetek többségében ténylegesen módosul is). Az interpretálás folyamata akkor ér véget, ha az interpretáló személynek sikerült a két szöveg között összhangot teremtenie, vagy ennek az összhangnak a megteremtésére nem lát lehetőséget.

A természetesnyelvi interpretálás utolsó eleme, ami a modellteoretikus interpretáció igazság-érték-halmazának fellel meg, az előzőekben leírt összehasonlítási folyamatnak az eredményeként rekonstruált vagy konstruált természetesnyelven kívüli korrelátum (pontosabban, ennek reprezentációja), amit az interpretáló személy az interpretálandó szöveghez mint interpretációt hozzárendelhetőknek/hozzárendelendőknek tart. Ez a korrelátum nem más, mint egy különféle (tudott, hitt, elképzelt stb.) világokból álló világ-rendszer, amelynek minden eleme azokkal a tényekkel van benépesítve, amelyek benne fennállnak. A teória megnevezésében a "világ struktúra" kifejezés ezeknek a korrelátumoknak a struktúrájára utal s nem általában a világera, mint ahogy azt e teória egyes kritikusai tévesen értelmezték.

Bár a TeSWeST globális struktúrájának bemutatása kicsit hosszúra

nyúlt, engedjen meg még egy-két megjegyzést. Itt elsősorban a teoretikus és deskriptív interpretációs folyamat *elemeivel* foglalkoztam, s nem a folyamattal magával. Nyilvánvaló, hogy az elméleten belül ezt a folyamatot egyértelműen definiált stratégia, kell, hogy irányítsa. Jóllehet a *teoretikus* interpretáció aspektusait tárgyaltam, szeretném remélni, hogy a TeSWeST empirikus motiváltsága (a szándék a természetes interpretációs folyamat approximálására) is eléggé nyilvánvalóvá lett. A TeSWeST továbbá olyan interpretációelméletnek tekinthető, amelyben az egyes természetes nyelvektől független és függő részek egymástól külön kezelhetők. (Az eddigiek során több gondot fordítottunk az általános, mint a valamely természetes nyelv szempontjából specifikus részek kidolgozására.) Mind az általános, mind az egyes természetes nyelvektől függő részekben külön funkcionális egységekként értelmezhető a ko-textuális, kon-textuális és textuális komponens, s a lexikon-komponens centrális szerepet játszik. Minden interpretáció-elmélet felépítésében nagy figyelmet kell szentelni annak a kérdésnek is, hogy lehet-e egy egész szövegre kiterjedő, de csak bizonyos szempontokra tekintettel levő interpretációt végrehajtani. Különösen fontos ez abban az esetben, ha az interpretálandó szöveg terjedelme átlép bizonyos terjedelmi határt, mert ekkor egy minden szempontra tekintettel levő, egész szövegre kiterjedő interpretáció valószínűleg akkor is értelmetlen, ha egyébként végrehajtható. A TeSWeST-ben ebből a szempontból kulcsfontosságú tényező a kanonikus nyelv felépítettsége, ami a kanonikus reprezentáció maximális dekomponálhatóságát lehetővé teszi, s ezáltal a csak bizonyos szempontokra koncentrálhatóságot is.

Végül azt se szeretném említetlenül hagyni, hogy a TeSWeST kidolgozása az eddigiek során több nagyon tehetséges fiatal kutató kollégámmal és barátommal közösen folytatott munkával történt, s remélem, így történik majd ezután is.

A lexikográfiai kutatásnak a TeSWeST kidolgozásával kapcsolatban jelentős szerep jut. Újabb munkáiban a lexikon-elmélet kérdései különösen előtérbe kerültek, nem függetlenül a TeSWeST módszertani alapjaitól, de mintegy egy önálló lexikon-elmélet rendszerszerű megalapozásának az igényét is tartalmazva. Tanulmányai egy 'lexikon-rendszer' kidolgozását nélkülözhetetlenek mutatják a szöveginterpretálás kanonikus nyelvénél (s ezáltal csaknem teljes elméleti instrumentáriumának) kidolgozásához. Azt jelenti-e ez, hogy a lexikon-rendszer kidolgozását a jelentéskutatás folyamatában tartja döntő fontosságú előfeltételnek, vagy azt is, hogy a lexikon-rendszer magának a jelentéselméletnek a 'mag'-jaként tekintendő? Milyen szerepet játszik az Ön által hiányolt Minimális-Lexikon a szövegelmélet és általában a jelentéselmélet kidolgozásában?

A lexikográfiai (pontosabban: *általában* a szó-jelentésre vonatkozó) kutatás mind elméleti-módszertani, mind praktikus szempontból elválaszthatatlanul össze van fonódva a szövegelméleti kutatással éppúgy, mint egy általános jelentéseméletre irányulóval. Ennek a bonyolult kapcsolat-hálóznak itt csak egy-két aspektusára térhetek ki.

Lássuk először a legáltalánosabb értelemben vett elméleti aspektust. Röviden úgy lehet megfogalmazni a szó-jelentés kutatásának lényegét, hogy ez a kutatás azoknak a relációknak a feltárására és leírására irányul, amelyek az egyes szavak 'teste', a hozzájuk rendelhető 'értelem' és a hozzájuk rendelhető (természetes nyelven kívül) 'korrelátum' között fennállnak. (A szó-jelentés kutatása egyébként pontosan azokra az elemekre irányul, mint a bármilyen nagyságrendű természetnyelvi megnyilatkozásra vonatkozó jelentéskutatás, különbség a különféle nagyságrendi szinteken csak a relációk természetében található.)

Itt következő fejtegetéseimben abból indulok ki, hogy a korrelátummal való operálás aspektusának vizsgálatát mi nem kívánjuk kizárni kutatásunkból, akkor se, ha ezt különféle nyelvészeti iskolák, arra való hivatkozással, hogy az nem a nyelvészet feladata, megteszik. A szó-jelentés vizsgálatára irányuló — főleg filozófiai és logikai — elemzések középpontjában több évtized óta az értelem és korrelátum közötti reláció természetének a vizsgálata áll. Az alapkérdés erre a relációra vonatkozóan a következő: fennáll-e egy kölcsönös és egyértelmű kapcsolat az értelem és korrelátum között; más szóval: egy adott értelemhez egy és csak egy korrelátum tartozik-e és megfordítva, vagy tarthat különféle értelmekhez egyazon korrelátum és különféle korrelátumokhoz egyazon értelem? E kérdés lényegének a megértéséhez, azt hiszem, szükséges legalább pár szóban jazzal is foglalkozni, hogy mi is az az 'értelem', és hogy ebben az összefüggésben pontosan mit jelent a "kölcsönös és egyértelmű kapcsolat". Egy adott szóhoz rendelhető értelem — az egyik felfogás szerint — azoknak a tulajdonságoknak az összessége, amellyel egy tárgy (vagy egy reláció) kell rendelkeznie ahhoz, hogy ezt a tárgyat (vagy relációt) az adott szóval legyen szabad megjelölni. E felfogás értelmében annak eldöntéséhez pl., hogy milyen tárgyat szabad az "asztal" szóval megjelölni, fel kellene tudni sorolni mindazokat a tulajdonságokat, amivel egy tárgynak rendelkeznie kell ahhoz, hogy asztalnak legyen szabad nevezni. Az "asztal" szó értelme és egy asztalnak nevezhető tárgy között akkor állna fenn kölcsönös és egyértelmű kapcsolat, ha sikerülne az "asztalság" szükséges és elégséges feltételét (az "asztal" szó értelmét) definiálni. Ebben az esetben, ha valaki az "asztal" szó jelentésével (használatával) nem lenne tisztában, de közölnék vele az "asztal" szó értelmét, képes lenne ehhez a szóhoz a megfelelő korrelátumot egyértelműen hozzárendelni. Sajnos azonban könnyű belátni, hogy a szükséges és elégséges feltételek keresése az esetek túlnyomó többségében reménytelen vállalkozás. (A világ nem matematikai objektumok halmaza, s a természetes

nyelvek nem úgy funkcionálnak, mint a matematika nyelve, amelynek terminusait *definiálni* lehet.) De ha ez nem lehetséges, akkor voltaképpen mi egy szó és a korrelátuma közötti reláció hordozója? Mi a magyarázata annak, hogy ha nem is mindig a kívánt eredménnyel, de csak tudunk egymással kommunikálni? Erre egyesek — közöttük jelentőségét tekintve elsősorban Hilary Putnam — azt a választ adja, hogy nyelvünk elsajátításakor nem szavakat (nem a szavak értelmét), hanem 'szó és 'korrelátuma' párokat sajátítunk el. Valamikor megtörtént/megtörténik a tárgyalak, relációk 'elkeresztelése' s a keresztelő 'tanúítól' száll 'szájról szájra', *kit/mit* hogy kell nevezni. Ebből Putnam szerint a szó jelentésére vonatkozóan azt a következtetést kell levonni, hogy ahhoz nemcsak az értelem, hanem az extenzió (a korrelátum) maga is hozzátartozik, minthogy se az értelem alapján (a korrelátum, se a korrelátum alapján az értelem nem határozható meg egyértelműen. Ennek nem mond ellen az a tény, hogy az úgynevezett expertek minden korban rendelkeznek olyan eljárásokkal, amelyek segítségével meg tudják állapítani, hogy egy adott objektumot ők mint expertek — tudásuk adott szintjén — minék tartanak. Ettől azonban az adott objektum még nem föltétlenül az, aminek az expertek tartják. Ez még nagyobb mértékben vonatkozik a nem expertekre. (Nem szeretném azonban itt azt se elhallgatni, hogy ennek a következtetésnek a gyakorlatba való átültetését egyelőre megnehezíti az a tény, hogy Putnam eddigi műveiből nem derül ki, hogyan kell az extenziót magát, mint a jelentés egyik komponensét a jelentés-reprezentálás és -interpretálás gyakorlatában értelmezni.) Putnam elemzéseinek mind az általános jelentésemélet, mind a szövegelmélet (mint általános jelentéseméleti keret) szempontjából módszertanilag mélyreható jelentősége van.

Az előzőekben említettem mind a modellteoretikus interpretáció eljárását, mind a Montague-grammatikát. Ez utóbbi felépítéséről azonban nem beszéltem, erről szeretnék itt közbevetőleg néhány szót szólni. A Montague-grammatika — az utóbbi évek egyik legnagyobb hatású jelentésemlélete — durva egyszerűítéssel — arra épül, hogy a természetesnyelvi megnyilatkozásokhoz (természetesen kizárólag ahhoz a nyelvi fragmentumhoz tartozó megnyilatkozásokra gondolva, amelyek interpretálására ez idő szerint ez a grammatika képes!) hozzárendeli először azok értelmét ('ntenzióját'), s ez az intenzió — mint függvény — rendeli azután hozzá az interpretálandó megnyilatkozáshoz mint függvény értéket — a megfelelő 'extenziót' (az előbb használt terminológia szerint a korrelátumot). Ennek az eljárásnak a végrehajtásához Montague egy ún. intenzionális logikát konstruált, amely — a fragmentum-ideológiát elfogadva — a legigényesebb módszertan kívánalmainak is megfelel, *feltéve* — és ez az előzőekben vázolt szó-jentés kutatás kulcsfontosságának a lényege — ha be lehet bizonyítani, hogy Putnamnak nincs igaza. Ha ui. Putnamnak igaza van, ti. ha igaz az, hogy az értelem (Montaguénál intenzió) nem képes arra, hogy meghatározza az extenziót, akkor Mon-

tague elmélete se funkcionál. (Gondoljunk az előbbi példára: ha nem úgy sajátítanánk el a szavakat, ahogy Putman szerint elsajátítjuk, hiába tudnánk az asztal szó értelmét, ez nem vezethetne bennünket az asztal szó extenziójához (a hozzá rendelhető korrelátumhoz). Röviden: Montague és az őt követők szemantikaelmélete a putnami felfogás igaz voltán áll vagy bukik, s az én véleményem szerint nagy valószínűséggel bukik.

Szükségesnek tartom itt azt is, hogy a TeSWeST struktúrájára vonatkozóan két utólagos megjegyzést tegyek. A TeSWeST keretében végrehajtott/végrehajtandó szöveginterpretálásra vonatkozóan nem olyan jellegű a putnami felfogás hatása, mint a Montague-elméletre vonatkozóan. Jóllehet a TeSWeST-i interpretációs folyamatban a szöveg értelme jelentős szerepet játszik, de nincs meg a szöveg értelmének az a funkciója, amivel az intenzió Montaguenál rendelkezük. Nem a szöveg értelme rendel hozzát a szöveghez a korrelátumot. A szöveg értelme 'indítékul' szolgál arra, hogy modellt/modelleket konstruáljunk s ezt/ezeket reprezentáljuk, ami végül ahhoz vezet, hogy szöveget hasonlítunk össze szöveggel: az interpretálandó szöveg értelmét reprezentáló (kanonikus) szöveget a modell/modelleket reprezentáló (kanonikus) szöveggel. (Itt talán érdemes azt is megemlíteni, hogy ennek következtében a TeSWeST másrészt nem tekinthető olyan jelleggel extenzionális elméletnek sem, mint az — elsősorban predikátum-logikával operáló — modellteoretikus interpretáció elmélete.) Ez lehetőséget ad arra is — és ez a második megjegyzésem —, hogy a TeSWeST eddigi apparátusának minimális átalakításával explicitté tegyük a putnami értelemben vett extenzióknak, mint a jelentés szerves komponensének, az interpretálásban betöltött szerepe, ami ez idő szerint csupán impliciten hat a modellkonstrukció során.

A szójelentés kutatásának és a szövegelméleti kutatásnak a kapcsolata azonban ezen az általános módszertani jelentőségű aspektuson túlmenően is szoros. Egy szó értelmének a reprezentációja maga is szöveg. Elengedhetetlenül szükséges tehát, hogy a Lexikonnal operáló szövegelmélet Lexikonának a felépítése kompatibilis legyen magának a szövegelméletnek a felépítésével. Más szóval ez azt jelenti, hogy az egyes szavak értelmét olyan (kanonikus) formában célszerű reprezentálni, mint amilyen (kanonikus) formájú reprezentációt a szövegelmélet az interpretálandó szövegekkel kapcsolatban megkíván. Ha ui. ez teljesül, akkor formálisan biztosítva van, hogy az interpretálandó szöveg egyes szavait közvetlenül behelyettesíthessük a Lexikonban található értelmükkel, azaz anélkül, hogy az értelem-representációkon először különféle átalakításokat kellene végrehajtanunk. Szeretném azonban azt is hangsúlyozni, hogy itt a kombinálhatóságnak nem kizárólag formai aspektusáról van szó. A Lexikon egyes 'szócikkei'-nek struktúrája azt is kell biztosítsa, hogy az értelem-representációkban található sztereotíp ismeret és szakismeret elemeiből egy adott ko-textusban előforduló szóhoz az interpretáló személy hipo-

tézisének megfelelően lehessen tetszőleges kombinációt mint az adott ko-textusban adekvát értelem-reprezentációt kiválasztani.

Ezek az aspektusok (több más itt említett aspektussal együtt) megkívánják, hogy a szójelentés kutatása és az általános jelentéstudományra vonatkozó kutatással egymással kölcsönhatásban történjék. Csak egy így koordinált kutatástól várható egy módszertanilag kellően megalapozott és empirikusan motivált (szöveg-) jelentéstudomány létrehozása.

S végül pár szó az ún. Minimális Lexikonról. Elengedhetetlenül szükségesnek tartom egy valamennyi szófajra kiterjedő, pár száz szót tartalmazó lexikon mielőbbi létrehozását. (Egy ilyen lexikont nevezek "Minimális Lexikon"-nak.) Ha számos, lexikkal és jelentéstudománnyal kapcsolatos kérdés tisztázható is úgy, hogy a kutatás szisztematikusan bár, de hol terre, hol arra az aspektusra koncentrál, úgy gondolom, hogy van egy olyan kritikus nagyságrend, amelyen alul több kérdéstről nem lehet módszertani szempontból megfelelő képet alkotni. Ma rendelkezünk számos olyan — elsősorban a nyelvoktatás számára készült — könyvvel, amelynek szókincse 600 szó körül mozog. Ha rendelkeznénk egy erre a 600 szóra kiterjedő lexikkal — s itt természetesen a szóban forgó könyvek tartalmától függetlenül, meghatározott formai és tartalmi követelményeknek megfelelően összeállított, adott szövegelmélettel kompatibilis struktúrával rendelkező lexikonra gondolok —, lehetőségünk lenne annak az alapvető kérdésnek az első komoly tesztelésére, hogy mi a reláció a lexikonban tárolt/tárolható jelentés (ismerethalmaz) s az interpretálandó szövegek különféle ko-textusaiban megkívánt jelentés (ismerethalmaz) között, valamint, hogy valójában hogyan is történik komplexebb természetű nyelvi kifejezések jelentésének a konstruálása összetevőelemeinek jelentéséből. Itt mutatkozna meg az általános és egyedi, a ko-textustól független és ko-textustól függő jelentés közötti reláció a maga valódi formájában. Meggyőződésem, hogy egy ilyen Minimális Lexikon döntő hatással lenne a további jelentéstudományi kutatásra.

Az irodalomtudomány annak idején rendkívül fontos ösztönzéseket kapott a strukturalista nyelvészetitől; gondoljunk csak az ún. orosz formalista iskolára, a prágai iskolára, vagy Lotmanék 'funkcionalista formalizmusára'. Az ezeket az irányzatokat ért — pl. a hermeneutika felől jövő, vagy épp a marxista beállítottságú — bírálatokat nem tarthatjuk jogosatlannak.

Ha leegyszerűsítve is ugyan, de azt hiszem, mondható, hogy a TeS-WeST instrumentáriumának célja, annak — kanonikus nyelven történő — leírása, hogy egy adott megnyilatkozás milyen feltételek között, milyen/melyik 'világra' vonatkozóan tartható igaznak vagy lehetségesnek. Ez, komplex tárgynyelvi (irodalmi) szövegek összefüggésében gondolkozva, úgy gondolom, azt is jelentheti, hogy — a 'szöveg-világ' kompozicionális elrendezetségének kérdéseivel szoros összefüggésben — adott (spe-

cifikus) 'irodalmi lehetséges világok' szemantikai (poétikai) rendszere is feltárható és leírható a TeSWeST alkalmazásával.

Munkásságából sohasem hiányoztak irodalmi szövegek (elsősorban versek) felépítésére vonatkozó elemzések. Érzésem szerint a TeSWeST — ha egyelőre hipotetikusan is — tudományosan megbízható alapokat kínál egy irodalmi szövegelmélet létrehozásához is. Hogyan látja ennek lehetőségét?

Kérdésére, úgy érzem, általánosabb választ fogok adni, mint amelyet eivárna. De így talán világosabbá tudom tenni az ezzel a kérdéssel kapcsolatos felfogásom. Mindenekelőtt szükségesnek tartom, hogy néhány szót szóljak egy funkcionális szövegtipológia létrehozásának szükségességéről és e szövegtipológiának az interpretálásánál betöltött szerepéről.

Azt hiszem, nyilvánvaló, hogy szövegtipológiát a legkülönfélébb kritériumok alapján létre lehet hozni — extrém esetben még az is elképzelhető, hogy a szövegek hossza szolgáljon tipológiai bázisul. A lehetséges szövegtipológiák egyike az általam funkcionálisnak nevezett szövegtipológia. Ennek alapjául azoknak a 'funkcióknak' a rendszere szolgál, amelyeket a szövegek különféle kommunikáció-szituációban betöltenek. Funkciójuk alapján külön típusba sorolhatjuk azokat a szövegeket, amelyeket a mindennapi életben ismerőseinkkel az élet köznapi jelentőségű eseményeiről beszélgetve hozunk létre; amelyek a különféle hivatalokban folytatott kommunikáció során jönnek létre; amelyeket egy tudomány képviselői produkálnak, ha egymás között az őket érdeklő szakkérdésekről eszmét cserélnek; amelyeket egy-egy tudomány képviselői produkálnak, ha laikusokkal folytatnak kommunikációt; a vallási élet keretében, a rendelőintézetekben, a tárgyalótermekben stb. folytatott, valamiképpen „ritualizált” beszélgetések szövegeit stb. E tipológia funkcionális jellegét abban látom, hogy ha írásban nincs is rögzítve az a mód, ahogyan az egyes típusokhoz tartozó szövegeket interpretálnunk kell, a modellkonstrukció típus-specifikusan történik az interpretáció során. Empirikus tudományok szövegeinek interpretálásánál pl. azok, akiknek megvan a kellő kompetenciájuk (és lehetőségük), létrehozhatnak az interpretálandó szövegtől függetlenül is modelleket, úgy, hogy a kísérleteket megismétlik. De interpretálhatják a szövegeket úgy is, hogy más, az adott témával kapcsolatban eddig produkált szövegekkel való kompatibilitását vizsgálják, s ebben az esetben ezek a más szövegek a modellkonstitutívak. A formális tudományok (matematika, logika stb.) szövegei — röviden szólva — maguk konstruálnak modelleket, melyeknek a teljesség, ellentmondás-mentesség stb. tulajdonságaival kell rendelkezniük. A vallási szövegeket — és részben az ideológiai szövegeket is — egyrészt modellalkotó szövegeknek tekinthetjük, másrészt olyanoknak, amelyektől elvárjuk, hogy bizonyos zárt rendszert alkotó, a kánon rangjára emelt szövegekkel kompatibilis módon interpretálhatók legyenek. Ennek következtében merülnek fel egyrészt olyan kérdések, mint pl. az, hogy kik olvassák a Bibliát (vagy

éppen Marxot) helyesen, kik nem; illetőleg, hogy ez vagy az összeegyeztethető-e a Bibliával (vagy Marx tanaival) vagy sem. Attól függően fog ki-ki többé-kevésbé automatizált rutinnal rendelkezni az interpretálásra, elsősorban annak modellalkotó fázisára vonatkozóan, hogy mily mértékben, milyen gyakorisággal, milyen szövegtípusokhoz tartozó szöveggel van dolga.

Szükségesnek tartom itt annak hangsúlyozását is, hogy egy funkcionális szövegtipológia megalkotása, és egyes szövegek hozzárendelése ehhez vagy ahhoz a típushoz, két teljesen különböző dolog. Valaki pl. pontosan tudhatja, hogy hogyan kell viszonyulnia egy tudományos ismeretterjesztő szöveghez, ha azt interpretálni akarja, ez mit sem segít neki, ha egy adott ismeretterjesztő szöveget valódi szaktudományos szövegnek tart. Vagy pontosan tudhatja valaki, hogy kell viszonyulni egy a leíró történettudomány típusához sorolandó szöveghez, ez mit sem segít neki, ha egy ehhez a típushoz tartozó szöveget esetleg történelmi regénynek ítéli. (Ha valaki ezeket a példákat túlságosan mesterkéltnek tartja, biztosan talál kevésbé mesterkélteteket, amelyek a fenti állítás alátámasztására szolgálhatnak.) A funkcionális szövegtipológiai ismereteknek az a szerepe az interpretálásnál, hogy ha valaki egy szöveget — helyesen vagy nem helyesen — egy típushoz hozzárendel, ez a hozzárendelés meg fogja határozni magatartását az interpretálás során.

Nézzük e bevezetés után egy ún. *irodalmi szövegelmélet* egy-két kérdését. Számomra az "irodalmi szövegelmélet" kifejezés csupán a következő értelemben látszik alkalmazhatónak/alkalmazandónak. Ahhoz, hogy szövegekkel (pontosabban, a szövegek formája és jelentése interpretálásával) általános módszertani elveket kielégítő módon foglalkozhassunk, véleményem szerint két dolog szükséges. Adva kell legyen egy általános szövegelmélet, mely mind a szövegstruktúra elemzéséhez és leírásához, mind a szöveg interpretálásához megfelelő általános módszertani keretet biztosít. Adva kell legyen továbbá egy általános szövegtipológia, amely (többek között) az egyes szövegtípusokkal kapcsolatosan, mind az e szövegtípusokhoz tartozó szövegek struktúrájának elemzésére, mind interpretálására vonatkozóan ún. operacionális instrukciókat tartalmaz. Ezek az instrukciók nagyjából a következő struktúrával kell rendelkezzenek (vegyük pl. az irodalmi szövegek típusát): "Ha egy szöveg irodalminak minősül, formájára vonatkozóan különös tekintettel elemezzétek a következők ('felsorolás'); jelentésének meghatározásával kapcsolatban különös tekintettel elemezendő a szöveg elsődleges jelentésének és közvetett (szimbolikus) jelentésének a viszonya, a szövegstruktúra és az elsődleges (valamint a szimbolikus) jelentés viszonya, az e viszonyok alapján konstruálható modellek típusa, fikcionalitásuk jellege és mértéke, a szöveghez rendelhető szöveg-világrendszer(ek) szisztémája stb." Röviden: az irodalmi szövegek elmélete éppúgy egy az általános szövegelméletből és egy specifikus instrukció-rendszerből álló elmélet, mint a teológiai, az ideológiai

giai, a jogi, a történelmi, az empirikus tudományokhoz, a formális tudományokhoz tartozó stb. szövegeké. Egy így konstruált 'általános szövegelmélet plusz funkcionális szövegtypológia' komplexusnak (véleményem szerint az az előnye, hogy egyrészt bármilyen típushoz tartozzék is egy szöveg (bármilyen típushoz tartozónak is minősítsen valaki egy szöveget), lényegében ugyanazzal az instrumentáriummal kell hogy dolgozzon. Másrészt azt se szabad elfelejteni, hogy voltaképpen alig van legkisebb részletéig tiszta típusú szöveg; irodalmi szöveg és ritkán a szimbolikus jelentést hordozó elsődleges jelentés szintjén. Ez azonban az általam optimálisnak tartott komplex elmélet itt kifejtett értelmezése szerint nem vezet 'üzemzavarhoz' — legfeljebb közben-közben ugyanannak az általános szövegelméletnek a keretében más-más instrukció-rendszert kell használni ennek vagy annak a rész-szövegnek a struktúrája leírásánál, vagy jelentése interpretálásánál. S hogy itt még egy megjegyzést tegyek: azt hiszem, egy így felépített elmélet az ember kommunikatív képességének optimális modellálására képes, anélkül, hogy azok komplexitását mesterségesen redukálnia kellene.

Végül szükségesnek tartom kifejezésre juttatni azt is, hogy bár a 'történetiség' problémáját se itt, se más kérdéssel kapcsolatban nem említettem, azt semmiképpen nem tartom a szövegelmélet-kutatás objektumainak köréből kizárandó elemnek, s aspektusainak figyelembevételére lehetőséget látok az itt vázolt modell keretében is.

Eddigi válaszaiban a 'szöveg struktúra világ struktúra elmélet'-et úgy emlegette, mint egy átjogóbb szövegelmélet magját, valamint arról beszélt, hogy e szövegelmélet koncepciójának eddig elsősorban az egyes természetes nyelvektől független aspektusaival foglalkoztak. Kérem vázolja röviden, mit tekint szövegelméleti kutatásuk soronkövetkező feladatainak.

Kezdem talán az egyes természetes nyelvektől független és az azoktól függő aspektusok kérdésével. Minthogy számomra — éppúgy, mint sok más modern nyelvészeti iskola képviselője számára — kezdettől fogva világos volt, hogy ha egy (szöveg-szintű) jelentés-elméletet kívánunk létrehozni, okvetlenül szükségünk van egy kanonikus nyelvre, kutatásunk elsősorban ennek a nyelvnek a megkonstruálására irányult. Ezt a kutatást hiba lenne azonban valamiféle teljesen absztrakt, kizárólag teoretikus kutatásnak tekinteni. Műindenekelőtt tisztázni kellett ugyanis, hogy milyen követelményeknek kell eleget tегyen egy kanonikus nyelv, hogy alkalmas lehessen szövegek elemzésében/interpretálásában való alkalmazásra és hogy hogyan biztosítható, hogy egy kanonikus nyelv ezeknek a követelményeknek eleget tегyen. Ez a feladat csak úgy volt elvégezhető, hogy ha ugyan kis terjedelmű szövegeket is, de megpróbáltunk kezdettől fogva teljes szöveget elemezni, azaz a kanonikus nyelv konstruálása és alkal-

mazásra való alkalmasságnak tesztelése párhuzamosan haladt. (Ezenkívül voltak a kanonikus nyelv struktúrájának olyan aspektusai is, amelyek szövegek elemzésén kívül megkívánták egy nagyobb terjedelmű megnyilatkozáshalmaz elemzését is, gondolok itt például a kázus-grammatika kázus-labelleivel analóg argumentumszerep-indikátorok rendszerének a megalkotására.) Hogy elsődleges célunk egy kanonikus nyelv konstruálása volt, nem jelenti azt, hogy ezt tudományos szempontból magasabb rendű célnak tartottuk, mint azokat a célokat, amelyeket a szövegnyelvészet más képviselői tűztek maguk elé. Célunk nem volt magasabb rendű, kutatásunk — véleményünk szerint — csupán elengedhetetlenül szükséges kiegészítése volt annak a kutatásnak, ami a szövegnyelvészet úgyszintén elengedhetetlenül szükséges, de elsősorban fenomenológiai jellegű területein folyt. Mihelyt ugyanis a fenomenológiai leírások során feltárt és első lépésben strukturált egyes eredmények egységes keretben történő szisztematizálására (egy teória konstruálására) sor kerülhet, ez egy kanonikus nyelv alkalmazása nélkül nem, vagy csak nagyon körülményesen valósítható meg. Így van ez már abban az esetben is, ha csupán egyetlen természetes nyelv szövegeire vonatkozó strukturális és/vagy processzuális ismereteket kívánjuk egy teória keretében szisztematizálni, s még inkább így van ez, ha egy szövegelméletet, mint egy különféle természetes nyelvű szövegek leírására/interpretálására alkalmas elméletet kívánunk létrehozni.

Azt hisszük, hogy eddigi kutatásaink eredményeként már elég alapos ismeretekkel rendelkezünk egy szövegelmélet eszközeként használható kanonikus nyelv struktúrájára vonatkozóan. Másrészt, időközben optimálisan megnőtt a fenomenológiai jellegű munkák száma is. Azaz úgy gondoljuk, eljött az ideje annak, hogy a természetesnyelvi szövegek felépítésére vonatkozó fenomenológiai ismereteket — amellyel kapcsolatban leggyakrabban használt terminusok a 'kohézió', 'koherencia', 'szövegkonstitúció' — biztos és széles bázison, egységes elméleti keretben lehessen szisztematizálni. Következő lépésként ezért a kohézióra/koherenciára/szövegkonstitúcióra vonatkozó kutatás eddigi eredményeit kívánjuk bibliográfiailag majd kritikus-elemző módon felmérni, hogy azután megteremthessük a szükséges — az elérhető legmaximálisabb mértékben interszubjektív — kapcsolatot egyes természetesnyelvi szövegek, kanonikus reprezentációjuk, valamint a kanonikus nyelv felhasználásával végrehajtott interpretálásuk között.

Ennek a kapcsolatnak a megteremtése kétféleképpen történhet: strukturálisan, vagy strukturálisan és procedurálisan. Az ezekkel kapcsolatos kérdések elemzésébe itt nem tudok és nem is kívánok elmélyülni, csupán néhány feladat felsorolására szorítkozom, amit el kell végezni ahhoz, hogy a TeSWeST-t — mint eddig kiindolgozott 'mag'-ot — egy átfogó szövegelméletté lehessen kiépíteni:

— a koherencia-kutatásra vonatkozó szakirodalom kritikai feldolgo-

zását követően ki kell dolgozni az egyes természetesnyelvi szövegek struktúrájának reprezentálására alkalmas természetesnyelv-specifikus szabályrendszereket;

- a kanonikus nyelvet ki kell építeni kanonikus szövegek konstruálására alkalmas szabályrendszeré;
- elemezni és szisztematizálni kell azokat a faktorokat, amelyek természetesnyelvi szövegeknek és kanonikus szövegeknek — mint a természetesnyelvi szövegek kanonikus reprezentációinak — egymáshoz rendelését vezérlik, s meg kell alkotni e vezérlés (az elérhető legmaximálisabb mértékben interszubjektív) szabályainak rendszerét;
- elemezni és szisztematizálni kell azokat a faktorokat, amelyek akceptálható (szöveginterpretáció és/vagy szövegprodukción) modellek konstruálását vezérlik, s meg kell alkotni e vezérlés (az elérhető legmaximálisabb mértékben interszubjektív) szabályainak rendszerét;
- elemezni és szisztematizálni kell azokat a faktorokat, amelyek adott természetesnyelvi szövegeknek adott modellre (modellekre) vonatkozó interpretálását — adott modellnek a természetesnyelvi szövegben (szövegekben) való manifesztálását — vezérlik, s meg kell alkotni e vezérlés (az elérhető legmaximálisabb mértékben interszubjektív) szabályainak rendszerét.

Ebben a felsorolásban az "interpretálás" kifejezés mindenütt az előzőek során tárgyalt deskriptív interpretálásra utal. A deskriptív interpretálás aspektusainak tisztázása után tisztázni kell az explikatív és evaluatív interpretáció sajátosságait és elemezni kell a három interpretálási mód együtthatasának különféle megnyilvánulási formáit. Ugyiszintén elemezni kell a textrepción/textinterpretáció és a textprodukción, valamint a rájuk vonatkozó szabályrendszerek relációját.

Ez a felsorolás természetesen nem tekinthető egy olyan program leírásának, amelynek egyes fázisait a felsorolás sorrendjében lehet realizálni. Ezzel a felsorolással azokra a főbb feladatokra kívánok rámutatni, amelyekre a kutatást — a kutatás egyes fázisaiban — fókuszálni célszerű, ha a többi aspektus természetszerűleg nem is hagyható figyelmen kívül. Végül talán azt sem fölösleges megemlíteni, hogy ez a felsorolás impliciten magában foglalja annak a funkcionális szövegtipológiának a kidolgozását is, amelyről korábban szóltam.

Köszönöm a beszélgetést, s még csak arra kérem, utaljon itt azokra a munkáira, amelyek, megítélése szerint, leginkább reprezentálják jelentéseméleti kutatásaik különböző aspektusait.

Mielőtt néhány tanulmányt, könyvet említenék, a következőket szeretném újra hangsúlyozni: Tekintettel a téma rendkívül összetett jellegére, a kutatás nem terjedhet ki állandó jelleggel a téma egészére. Ennek következtében az itt felsorolt könyvek, tanulmányok egy szövegelmélet lét-

rehozására irányuló törekvésünk egyes állomásainak eredményeit tükrözik, magukon viselvé mindig keletkezésük kontextusának meghatározó jegeit. Jelenleg készül egy az eddig elért eredményeket egységbefoglaló szintézis — elsősorban a további kutatás, valamint az interdiszciplináris (és internacionális) eszmecsere megkönnyítése érdekében.

A tanulmányokat/könyveket öt csoportba sorolom, jelezvén ily módon is a fontosabb témákat. Ahol szerzőt külön nem említetek, ott én magam vagyok a szerző.

1. *Tudományelmélet/metodológiai kérdések*: „Der Wissenschaftsbegriff der Linguistik”, in: *Der Wissenschaftsbegriff in den Natur- und in den Geisteswissenschaften* (=Studia Leibnitiana, Sonderheft 5), Wiesbaden, 1975, 241—266; — „Das Forschungsobjekt X und Aspekte der X-ologie (Für mich sind es der Text und Aspekte der Textologie) Textwissenschaft)”, in: *Allgemeine Sprachwissenschaft, Sprachtypologie und Textlinguistik*, Festschrift für Peter Hartmann, Tübingen, 1983, 403—415.

2. *A TeSWeST felépítéséről általában*: „Towards an empirically motivated grammatical theory of verbal texts”, in: Petőfi, J. S. és H. Reiser (szerk.), *Studies in Text Grammar*, Dordrecht, 1973, 205—271. — *Vers une théorie partielle du texte*, Hamburg, 1975. — „A formal semiotic text theory as an integrated theory of natural language”, in: Dressler, W. (szerk.), *Current Trends in Textlinguistics*, Berlin — New York, 1977, 35—46. — Dorfmueller-Karpusa, K. és J. P. Petőfi (szerk.): *Text, Kontext, Interpretation. Aspekte der texttheoretischen Forschung*, Hamburg, 1981. — „Text, signification, models, and correlates. Some aspects of text comprehension and text interpretation”, in: Rickheit, G. és M. Bock (szerk.), *Psycholinguistic Studies in Language Processing*, Berlin — New York, 1983, 266—298.

3. *A (kanonikus) reprezentációs nyelv funkciója és struktúrája*: Biasci, C. és J. Fritsche (szerk.): *Texttheorie, Textrepräsentation. Theoretische Grundlagen der kanonischen sinnsemantischen Repräsentation von Texten*, Hamburg, 1978. — Ugyancsak Hamburgban a Buske Verlágnál (a Papiere zur Textlinguistik/Papers in Textlinguistics sorozat keretében) sajtó alatt van egy hat kötetes összefoglalás „Grundelemente der semantischen Struktur von Texten” alcimtel, amely a reprezentációs nyelv kérdéseivel foglalkozik. (Eddig négy kötet jelent meg.) — „Representation languages and their function in text interpretation”, in: Sture, A. (szerk.) *Text Processing. Text Analysis and Generation, Text Typology and Attribution*. Proceedings of Nobel Symposium 51, Stockholm 1982, 85—122. — Heydrich, W.: *Gegenstand und Sachverhalt. Bausteine zu einer nominalistisch orientierten Semantik für Texte*, Hamburg, 1982.

4. *Lexikon*: Heydrich, W. (szerk.): *Lexikoneinträge*, Hamburg, 1981. — Neubauer, F.: *Die Struktur der Explikationen in deutschen einschprachigen Wörterbüchern. Eine vergleichende lexiko-semantische Analyse*, Hamburg, 1980. — Neubauer, F. és J. S. Petőfi, „Word semantics, lexicon

systems and text interpretation”, in: Eikmeyer, H.—J. és H. Rieser (szerk.): *Words, Worlds, and Context. New Approaches in Word Semantics*, Berlin—New York, 1981, 343—380. — Heydrich, W. és J. S. Petőfi, ”A text-theoretical account of questions of lexical structure” I. és II, in: *Quaderni di Semantica*, Vol. IV., 120—127. és 294—304. — „Some aspects of the structure of a lexicon entry”, megjelenés alatt in: *IV Colloquio Internazionale del Lessico Intellettuale Europeo*, Roma.

5. *Koherencia*: Hatakeyama, K., J. S. Petőfi és E. Sözer, ”Text, Konnektivität, Kohäsion, Kohärenz”, megjelenés alatt in: Conte, M.—E. (szerk.): *Kontinuität und Diskontinuität in Texten und Sachverhaltskonfigurationen: Konnektivität, Kohäsion, Kohärenz*, Hamburg. — Mintegy a Petőfi, J. S. (szerk.): *Text vs sentence*, Hamburg, 1979, és *Text vs sentence. Continued*, Hamburg, 1981 folytatásaként megkezdtük a koherencia-kutatás eddigi eredményeinek felmérését; eddig megjelent kötetek: Neubauer, F. (szerk.): *Coherence in natural language texts*, Hamburg, 1983 valamint Petőfi, J. S. és E. Sözer (szerk.): *Micro and macro connexity of text*, Hamburg, 1983.

Magyanyelvű tanulmányaim közül a következőket szeretném megemlíteni: ”A mondatgrammatikától egy formális szemiotikai szövegelméletig”, *Magyar Műhely* (Montrouge/France), 1975, 50. 51—58, 51. 41—50, és 52. 34—47. — ”Szövegelemzés — szövegelmélet”, in: *Mítosz és történelem* (=Előmunkálatok a magyarság néprajzához, 3.) Budapest, 1978. 275—296. — ”Szöveg és jelentés”, *Magyar Műhely* (Montrouge/France), 1981, 64. 36—59. — ”Szöveg, diszkurzus”, in: *Tanulmányok/Studije 15.: Szövegelmélet* (A magyar nyelv, irodalom és hungarológiai kutatások intézete, Novi Sad), 1982, 9—28. — ”Szöveg, modell, interpretáció (A szövegelméleti kutatás néhány alapkérdése”, in: *Tanulmány/Studije 15.: Szövegelmélet* (A magyar nyelv, irodalom és hungarológiai kutatások intézete, Novi Sad), 1982, 137—184.